
DEILISKRÁNING FORNLEIFA VEGNA UPPBYGGINGAR ELDISSTÖÐVAR GEO SALMO VIÐ ÞORLÁKSHÖFN

GYLFI HELGASON

REYKJAVÍK 2022
FS893-22031

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

Forsíðumynd sýnir vörðu (ÁR-720:028_17), horft til VSV.

Ljósmynd: Gylfi Helgason

©2022

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

BRÆÐRABORGARSTÍGI 9

101 REYKJAVÍK

SÍMI: (+354) 5511033

NETFANG: fsi@fornleif.is

www.fornleif.is

Samantekt

Í skýrslunni birtast niðurstöður fornleifaskráningar sem gerð var á vormánuðum rétt vestan við Þorlákshöfn. Skráningin var unnin fyrir Geo Salmo vegna fyrirhugaðrar uppbyggingar eldisstöðvar á um 85 ha svæði. Úttektarsvæðið er mitt á milli Suðurstrandarvegur 427 til norðurs og sjávar til suðurs. Til austurs nær svæðið að götunni Laxabraut 19 í Þorlákshöfn en til vesturs endar það á landamerkjum Þorlákshafnar (ÁR-548) og jarðarinnar Ness í Selvogi (ÁR-549).

Aðalskráning var unnin fyrir jörðina Þorlákshöfn árið 1999 og önnur umferð aðalskráningar var gerð árið 2021. Við deiliskráningu vorið 2022 var úttektarsvæðið þaulgengið í leit að áður óþekktum minjum og þær mældar upp með nákvæmum hætti. Alls voru skráðar 21 minjar innan svæðisins en þrjár minjar eru rétt utan þess. Það voru einkum vörður sem voru við gamla þjóðleið (ÁR-720:028_01-19) sem lá um svæðið.

Efnisorð

Fornleifaskráning, leið, vörður, Geo Salmo, Þorlákshöfn

Summary

This report presents the results of a detailed archaeological survey undertaken in the spring of 2022 within a c 85 ha assessment area just west of Þorlákshöfn (S-Iceland). The survey was done in advance of planned aquaculture and was carried out for Geo Salmo. The assessment area lies between Suðurstrandarvegur 427 (a road) to the north and the sea to the south. To the east the area is fringed by the street Laxabraut 19 and to the west by the boundary between Þorlákshöfn (ÁR-548) and the farm Nes í Selvogi (ÁR-549).

Overall, 21 archaeological sites were surveyed, mainly cairns that were used as waymarkers on an old route that lies through the assessment area.

Keywords

Archaeology, detailed survey, old route, cairns, Geo Salmo, Þorlákshöfn

Efnisyfirlit

1	INNGANGUR.....	6
2	SAGA FORNLEIFASKRÁNINGAR OG LÖGGJÖF.....	8
3	AÐFERÐIR VIÐ FORNLEIFASKRÁNINGU.....	10
4	FORNLEIFASKRÁ.....	12
5	FORNLEIFAR INNAN DEILISKIPULAGSSVÆÐIS.....	19
	HEIMILDASKRÁ.....	22

VIÐAUKI

Hnitaskrá ISN93

Minjakort

1 Inngangur

Í ársbyrjun 2022 fór VSÓ Ráðgjöf, fyrir hönd Geo Salmo, þess á leit að Fornleifastofnun Íslands ses. tæki að sér skráningu fornleifa á um 85 ha svæði rétt vestan við Þorlákshöfn vegna fyrirætlana um uppbyggingu eldisstöðvar. Úttektarsvæðið er mitt á milli Suðurstrandarvegur 427 til norðurs og sjávar til suðurs (mynd 2, bls. 7). Úttektarsvæðið nær að götunni Laxabraut 19 til austurs en að landamerkjum jarðanna Þorlákshafnar (ÁR-548) og Nes í Selvogi (ÁR-549) til vesturs.

Mynd 1. Dæmi um hálfgróna sandöldu innan úttektarsvæðis, horft til vesturs.

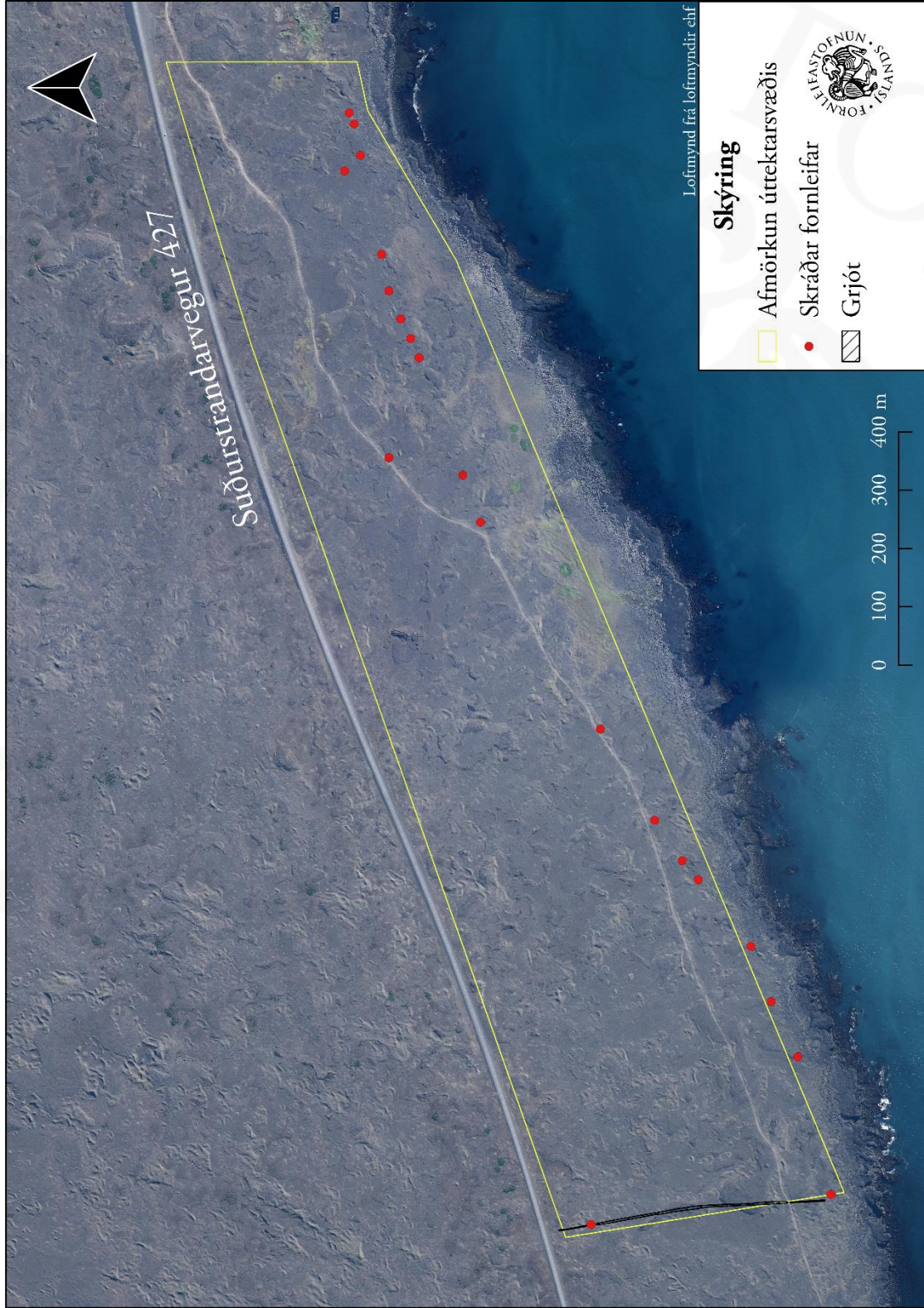
gróðursnaudu sandorpnu hrauni en nokkuð er um hálfgrónar sandöldur sunnarlegar á miðhluta svæðisins. Við suðurhluta svæðisins liggur akfær malarvegur en að öðru leyti er svæðið nær óraskað.

Um skráningu, skýrslugerð og kortavinnu sá Gylfi Helgason. Allar ljósmyndir í skýrslunni voru teknar af Gylfa. Skýrsla þessi byggð upp á sama hátt og deiliskráningarskýrslur Fornleifastofnunar. Í öðrum kafla er að finna stutt yfirlit um löggjöf um minjavernd. Í þriðja kafla er fjallað um skráningarkerfi FSÍ og aðferðir og í þeim fjórða er skrá yfir fornleifar innan úttektarsvæðisins. Í fimmta og síðasta kaflanum er umfjöllun um fornleifar innan úttektarsvæða og helstu niðurstöður skráningarinnar. Aftast í skýrslunni er að finna heimildaskrá, hnitaskrá yfir alla minjastaði (ISN93) og minjakort.

Árið 1999 voru minjar innan Þorlákshafnar aðalskráðar af Fornleifastofnun Íslands.¹ Önnur umferð aðalskráningar var síðan gerð árið 2021 af VG-fornleifarannsóknnum.² Aðeins einn minjastaður var þekktur innan úttektarsvæðis úr þessum skráningum. Þegar farið var aftur á vettvang í vorbyrjun 2022 var svæðið gengið kerfisbundið í leit að áður óþekktum minjum og fundust þá 20 fornleifar til viðbótar. Úttektarsvæðið einkennist af fremur

¹ Hildur Gestsdóttir 1999.

² Hermann Jakob Hjartarson og Vala Garðarsdóttir 2021.

Mynd 1. Kort af útrektarsvæðinu árið 2022. Lofmynd frá Lofmyndir ehf.

2 Saga fornleifaskráningar og löggjöf

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á landinu. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning (ýmist aðal- eða deiliskráning). Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmsar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna (svæðisskráning).

Á undanförunum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 3. grein laga um menningarminjar (nr. 80, 2012), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum, [...] jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað [...].“ Er þessi fornleifakönnun í anda markmiða sem sett hafa verið með þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölbætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarmínjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum

þeirra,

- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar.

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu. Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Minjastofnunar Íslands.

3 Aðferðir við fornleifaskráningu

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (ÁR, SP o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: ÁR-548:001). Þær minjar sem skráðar voru vorið 2022 eru margar hverjar innan marka lögbýlisins Þorlákshafnar (ÁR-548) en gamla þjóðleiðin og vörður tengdar henni eru skráðar undir fornleifar á fleiri en einni jörð (ÁR-720). Fornleifaskráin samanstendur af lista yfir þær fornleifar sem skráðar voru á vettvangi innan marka skipulags. Í skránni fær hver minjastaður eina efnisgrein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvernar greinar eru grunnupplýsingar; auðkennisnúmer, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða vað). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða.

Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins. Mæling hnattstöðu er gerð með GPS staðsetningartækjum af gerðinni Trimble Geoexplorer 6000 (ISN93) og er annars vegar mældur punktur með kennitölu í miðju hvers minjastaðar og þar sem yfirborðsummerki sjást er gerð uppmæling af þeim. Samkvæmt lögum hafa allar fornleifar 15 m friðhelgað svæði frá ystu mörkum minjastaðarins en friðlýstar fornleifar 100 m friðhelgi. Þar sem getur um „heimild um...“ t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þótt engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirbyggjandi upplýsinga með 50 metra fráviki eða minna.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirbyggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat á þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Meginreglan í skráningu er að minjastaðir sem eru innan marka deiliskipulags séu í stórhættu vegna

framkvæmda. Með því er ekki lagt mat á gildi minjastaðanna sjálfra, aðeins vakin athygli á að umræddur staður kunni að teljast í talsverðri hættu vegna framkvæmda. Í mörgum tilfellum má afstýra yfirvofandi hættu með því að tryggja að minjastaðir víki ekki eða verði fyrir skaða í framkvæmdum. Í síðustu línu er getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

Númer jarðar í Jarðatali Johnsen's: SP-175-009
 Númer fornleifar á tiltekinni jörd: Sveinshlaða
 Sérheiti: Tölfi
 Tegund: hlaða
 Hlutarverk: Hlaðarverk
 Hlutarstaða í landsmáningi ISN93: E: 528751 N: 352323

Sýslurákn: Sveinshlaða 009, höfði til norðurs

Á túnakorti frá 1920 og bæjarteikningu danskra mælingamanna frá 1904 er sýnt útihús í túnjaðri um 210 m norðan við eldra bæjarstæði 001 og 80 m norðvestan við yngra bæjarstæði 003. Á þeim stað er stöðileg hlöðutóft sem nefnist Sveinshlaða og samtengt eða eldra mannvirki norðvestan við hana. Sveinshlaða er 16 m suðvestan við miðlinu Skafartúnguvegar (208) þar sem fyrirhugaðar eru framkvæmdir og telst því í stórhættu vegna vegagerðar. Tölfin er í túnjaðri fast suðvestan við Skafartúnguveg (208). Túnið er í allmiklum halla til suðvesturs. Heildarstærð tóflarinnar er 23x14 m og snýr hún norðvestur-suðaustur. Í suðausturhluta hennar er Sveinshlaða sem er 15x13 m að stærð og snýr norðvestur-suðaustur. Hún er 5x6 m að innanmáli og snýr norðaustur-suðvestur. Hlaðan er niðurgrafin um 1 m og eru veggir hennar um 2 m á hæð innanmáls. Norðvestan við hlaðuna er annað hölf eða annað mannvirki og er það torrhlaðið. Það er þríhyrningslaga og er 9x6 m að innanmáli, mjókkar til norðvesturs. Öp virðist vera inn í það í suðurhorni. Veggir þess eru 0,3-0,4 m á hæð og 2-2,5 m á breidd en veggir hlaðunnar eru 4-5 m á breidd. Hölfir virðast vera samtengt en hlaðan er mun yngri að sjá en hölfir norðvestan við hana. Nokkur hölfmyndun er undir norðvesturhluta tóflarinnar og ljóst að mannvirki hafa verið á þessum stað í langan tíma.

Hættumat: Stórhætta, vegna vegagerðar
Heimildir: Túnakort 1920
 Hætta sem stæðjar að fornleif

Hættumat sem vísað er í, nánari færsla í heimildaskrá

Skýringarmynd. Dæmi um framsetningu upplýsinga um minjar í skýrslum Fornleifastofnunar Íslands.

Í skýrslunni eru aðeins birtar upplýsingar um þær minjar sem eru innan úttektarsvæðisins. Af þeim sökum er númeraröðin ekki samfelld í fornleifaskránni.

4 Fornleifaskrá

ÁR-548 Þorlákshöfn

Sögulegar heimildir

1686: 60 hdr., Skálholtsbiskupseign, samkvæmt *The Old Icelandic Land Registers*, bls. 118.

1695: 60 hdr., Skálholtsbiskupseign, samkvæmt *The Old Icelandic Land Registers*, bls. 118.

1708: Jarðardýrleiki óviss, Skálholtsbiskupseign, samkvæmt Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns II, bls. 433. Þar segir einnig: „Annars eru munnmæli gömul, að hún sje lx, þó ekki viti samankomnir vissu þar á.“

1400: „Somuleides a Hialle hws og skipstodu frij j Thorlakshofn. enn þeir sem j Thorlakshofn bua eiga stodhrossa beit j Melsmyre. So og a Hialla kirkia reka og fiorufar a Keflavijk ä motz vid nes.“ DI IV, bls. 243-244.

Hjáleigur 1708: Sigríðarbær (ÁR-548:030), Sigurðarhús (ÁR-548:033), Gíslahús (ÁR-548:034), Einarshús (ÁR-548:035), Hóll (ÁR-548:036), Gjáhús (ÁR-548:037), Helguhús (ÁR-548:037), samkvæmt Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns II, bls. 436-438.

Kirkja er á jörðinni (ÁR-548:002).

Jarðaitök: 1708, „Selstöðu á jörðin í Breiðabólstaðaland [ÁR-544], en Breiðabólstaður þar í mót skipstöðu um vertíð. Breiðabólstaðar ábúendur meina fyrir teinæring. Það kallar Þorlákshafnar ábúandi óvíst, hvort so stórt skip meigi vera Engajatak á jörðin [Þorlákshöfn] á Arnarbælisengjum [ÁR-500], og er það kallað Tíuaura engi, aðrir nefna Stakksengi. Það brúkar Þorlákshöfn árlega, en staðurinn Arnarbæli þar í mót áttæringis skipsstöðu í Þorlákshöfn, og ekki er fyrir goldið þó stærrí skip gangi.“ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns II, bls. 434-435. Þar segir einnig: „Hjer að auki gánga þau ítakaskip, sem áður eru nefnd frá Hjalla [ÁR-533], Arnarbæli, Hrauni [ÁR-541], og Breiðabólstað, og halda skipeigendur þeim búðum við.“

Landkostir

1917: Tún 12 ha, allt slétt. Garðar 6190 m².

1708: „Torfrista og stúnga verri en lök, sendin og lítt nýtandi. Þángtekja til eldiviðar, brúkast jafnan, því ei er ennað til, en so er hún erfið að það er undir klettum að sækja, þar sem ekki má hestum viðkoma fyrir sjáfarurð og stórgrýti. Skulu menn því bera vott þáng á baki sjer á þerrirvöllinn yfir áðursagt klúngur. Rekavon er góð af viðum og hvölum á Þorlákshafnarskeiði. Annars staðar fyrir landinu minni, því þar er í fám stöðum festifjara. Sölvafjara af góðri nægð, en jafnerfið alstaðar sem sagt er um þángfjörú og þeim mun verri í sumstöðum, að þar verður með sigum í fjörúna og af henni aftur sölin að heimta. Fjörúgrös öngvum hæf til matar nema kvikfje, sem það jetur úr húngri [...]. Túninu grandar sjáfarbrot að framan, en sandfjúk að ofan. Engi á jörðin ekkert nema í Arnarbælislandi sem fyr segir, og grandar því vatnsflóð sem mælt er um Arnarbæli. So er erfitt til engissins að sækja, að fyrst er vegurinn yfir máta langur, nær áfanga, síðar er, þá til engissins kemur, að sækja yfir ósa tvo, þar sem sæta verður sjáfarföllum og því eins fært að fara sé. Haglaust er mjög vetur og sumar, því mesti hluti lands liggur í sandi. Kvikfje kafnar stundum í sandfjúki og hrekur oft á sjó fyrir stórveðrum. Vatnsból er gott með fjöru, en ónýtt ella. Kirkjuvegur að Halla er lángr,“ segir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns II, bls. 435.

ÁR-548:117 garðlag landamerki

A 377042 N 373453

Grjóthlaðinn landamerkjagarður er rétt sunnan við Suðurstrandarveg 427, um 20 m norðan við vörðu ÁR-720:028_19 og 400 m NNA við Þrívörður ÁR-549:082.

Garðurinn liggur gegnum lítt gróið og sandorpið hraun

Garðurinn er um 450 m langur og liggur nálega norður-suður. Hann er hlaðinn úr 1-2 umförum af stæðilegu grjóti. Garðurinn er 0,3-0,5 m á hæð, hæstur til suðurs. Mögulega hefur garðurinn náð lengra til norðurs, norðan við Suðurstrandarveg 427, en það svæði var utan við afmörkun úttekarsvæðis 2022 og því ekki gengið.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

Til vinstri: Mynd af garði 117, horft til norðurs. Til hægri: Loftmynd af sama stað. Loftmynd frá Loftmyndum ehf.

ÁR-548:118 varða óþekkt

A 378358 N 373800

Varða 118, horft til norðausturs.

Varða er um 590 m ASA við vörðu 092 og 130 m norðan við vörðu ÁR-720:028_10. Varðan var skráð undir númerinu 1 í aðalskráningu Þorlákshafnar 2021. Varðan er sennilega á mörkum þess að teljast til fornleifa en fær að njóta vafans og því tekin með í þessa fornleifaskrá. Varðan er rétt sunnan við akfæran malarveg sem liggur um svæðið. Á þessum slóðum er fremur gróðursnautt þótt hér og þar sjáist í mosa og einkennist þetta svæði að sandorpnu hrauni.

Varðan er 0,8 m í þvermál og 1,1 m á hæð. Hún er hlaðin úr blöndu af smágrýti og stóru hraungrjóti. Varðan er fremur illa hlaðin og lítur út fyrir að steinunum hafi verið hrúgað saman fremur en þeim hafi verið hlaðið snyrtilega í vörðu. Varðan hefur hrunið

smávægilega til suðurs.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Hermann Jakob Hjartarson og Vala Garðarsdóttir 2021, bls. 26

ÁR-720 Fornleifar á fleiri en einni jörðu; Ölfushreppur

ÁR-720:028_01 *Selvogsgata* heimild um leið

A 378850 N 373876

Vörðuð leið er merkt frá Nesi í Selvogi og til austurs, að Þorlákshöfn (ÁR-548) inn á herforingjaráðskort frá 1909. Leiðin er einnig merkt inn á örnefnakort Þorlákshafnar. Leiðin er enn í dag gengin (oft þekkt undir heitinu Pílagrímsganga og er gengin milli Þorlákshafnar og Skálholts. Hluti leiðarinnar í landi Þorlákshafnar var tekinn út vegna deiliskipulags vegna fiskeldis vorið 2022, nokkru norðvestan við Keflavík og við landamerkin að Nesi (ÁR-549). Alls voru skráðar 18 vörður henni tengdar innan úttekarsvæðis árið 2022. Leiðin liggur gegnum sandorpið og gróðursnautt hraun. Nokkrar hálfgrónar sandöldur eru rétt sunnan og norðan við leiðina. Í aðalskráningu Þorlákshafnar 1999 var leiðin skráð undir númerinu ÁR-720:010. Í aðalskráningu frá 2021 hefur þessi leið númerið 73.

Engin ummerki um sjálfa leiðina sáust innan úttekarsvæðis fiskeldis árið 2022. Sennilega hefur leiðin máðst út með tíð og tíma (og sandfoks) en einnig hefur nýlegur slóði sem liggur um úttekarsvæðið mögulega raskað einhverjum, ef ekki stórum, hluta hennar í landi Þorlákshafnar.

Hættumat: Engin hætta

Heimildir: Hkort 38 NV; Örnefnakort Þorlákshafnar; Hildur Gestsdóttur 1999, bls. 32; Hermann Jakob Hjartarson og Vala Garðarsdóttir 2021, bls. 99.

ÁR-720:028_02 varða samgöngubót

A 378949 N 373868

Varða 028_02, horft til norðurs.

Varða 02 er austast á svæðinu. Hún er nær alveg hrunin og er aðeins 0,2 m á hæð og 0,4 m á kant. Hún er hlaðin úr a.m.k. sex steinum en nokkur grjótdreif er umhverfis vörðunna og hefur einhver hluti þess sennilega tilheyrt henni áður. Í miðju vörðunni er nær fallin trjádrumbur.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-720:028_03 varða samgöngubót

A 378930 N 373860

Varða 028_03, horft til norðurs.

Varða 03 er 20 m vestan við vörðu 02. Varðan er nær alveg fallin, hún er 0,2 m á hæð og aðeins neðsta umfarið sést. Varðan er 0,3 x 0,3 m að stærð og hlaðin úr 4-6 steinum.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-720:028_04 varða samgöngubót

A 378877 N 373849

Varða 04 er um 40 m vestan við vörðu 03. Varðan er 0,6 m á kant og 0,5 á hæð. Hún er hlaðin ofan á stórri grjótklöpp og er um 1 m á hæð ef klöppin er talin með. Varðan er hlaðin úr a.m.k. 15 smáum steinum en grjótið er ívið stærra í botni hennar en grjótið sem er efst á vörðunni.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-720:028_05 varða samgöngubót

Varða 028_05, horft til VNV.

A 378706 N 373813

Varða 05 er rúmum 170 m vestan við vörðu 04. Varðan er hálf hrunin og stendur norðarlega á gróðursnaudri klöpp. Hún er 0,5 x 0,4 m að stærð og 0,4 m á hæð, 0,8 ef klöppin er tekin með. Varðan er hlaðin úr sjö steinum en meira grjót er rétt norðan við vörðuna sem líklega hefur tilheyrt henni áður fyrr.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-720:028_06 varða samgöngubót

Varða 028_06, horft til VSV.

A 378644 N 373800

Varða 06 er um 65 m vestan við vörðu 05. Varðan er 0,3 x 0,3 m að stærð og 0,5 m á hæð. Hún er hlaðin en smágrýti en efst á henni er einn stór steinn. Mögulega hefur varðan verið hlaðin utan um trjádrumb en við hana sjást brotnar spýtuleifar.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-720:028_07 varða samgöngubót

Varða 028_07, horft til VSV.

A 378596 N 373780

Varða 07 er um 50 m VSV við vörðu 06. Varðan er 0,5 x 0,2 m að stærð, snýr norður-suður og er 0,4 m á hæð. Hún er hlaðin er meðalstóru grjóti, allt að 12 steinum.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-720:028_08 varða samgöngubót

Varða 028_08, horft til SSV.

A 378562 N 373763

Varða 08 er um 40 m VSV við vörðu 07. Varðan er 0,3 m á hæð og 0,4 x 0,2 m að stærð. Hún er hlaðin úr litlu grjóti, fremur illa gerð og lítur út eins og að grjóti verið safnað saman í hrúgu.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-720:028_09 varða samgöngubót

Varða 028_09, horft til VSV.

A 378529 N 373748

Varða 09 er rúmum 35 m VSV við vörðu 08. Varðan er ofarlega á gróðursnaudri klöpp. Varðan er 0,6 m á hæð en 0,9 m ef klöppin er reiknuð með. Varðan er 0,4 x 0,3 m að stærð. Hún er hlaðin úr afar stóru grjóti, allt að sjö mosavöxnum steinum; og hallar nokkrir þeirra talsvert til suðurs.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-720:028_10 varða samgöngubót

Varða 028_10, horft til austurs.

A 378529 N 373748

Varða 10 er rúmum 220 m vestan við vörðu 09. Varðan er 0,4 m á hæð og 0,5 x 0,5 m að stærð. Hún er hlaðin úr stóru grjóti, sex steinum. Varðan hefur hrunið lítillega til suðurs.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-720:028_11 varða samgöngubót

Varða 028_11, horft til suðurs.

A 378328 N 373673

Varða 11 er sléttum 85 m vestan við vörðu 10. Varðan er hlaðin úr allt að fjórum misstórum steinum og er hún 0,4 m á hæð og 0,5 m á kant. Við vörðuna er nokkuð af plastrusli.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-720:028_12 varða samgöngubót

Varða 028_12, horft til suðurs.

A 377892 N 373437

Varða 12 er um 410 m VSV við vörðu 11. Varðan er 0,5 m á hæð og er hlaðin úr stæðilegu grjóti. Hún er 0,3 x 0,3 m að stærð.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-720:028_13 varða samgöngubót

A 377735 N 373344

Varða 13 er rúmum 180 m VSV við vörðu 12. Varðan er 0,5 m á hæð og 0,4 m á kant. Hún er nokkuð strýtulaga og hlaðin úr 8-10 skófum vöxnum steinum.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

Varða 028_13, horft til suðvesturs.

ÁR-720:028_14 varða samgöngubót

A 377666 N 373297

Varða 14 er um 85 m suðvestan við vörðu 13. Varðan er reist sunnarlega á gróðursnauðri klöpp sem er 0,5 m hærra en umhverfið í kring. Sjálf varðan er 0,4 m á hæð og 0,2 x 0,4 m að stærð. Grjótið efst á vörðunni er mosavaxið.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

Varða 028_14, horft til suðurs.

ÁR-720:028_15 varða samgöngubót

A 377633 N 373269

Varða 15 er um 40 m suðvestan við vörðu 14. Varðan er mjög lítil, 0,2 m á hæð þar sem hún er hæst og er hlaðin úr sex steinum sem ná yfir svæði sem er 0,4 x 0,4 m að stærð. Grjótið í vörðunni er skófum- og mosavaxið.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

Varða 028_15, horft til VSV.

ÁR-720:028_16 varða samgöngubót

A 373269 N 373178

Varða 16 er um 140 m suðvestan við vörðu 15. Varðan er 14 m utan við úttektarsvæðið árið 2022 en helgunarsvæði hennar (15 m) er innan þess og því var hún tekin með. Varðan er stæðileg, 0,8 m á hæð og eru viðarstikur í henni miðri. Varðan er 0,5 m í þvermál og hlaðin úr stæðilegum steinum sem eru skófum- og mosavaxnir. Grjótið í vörðunni er stæðilegra neðst í henni en því ofar sem dregið er smærra grjót.

Hættumat: Hætta, vegna framkvæmda

Varða 028_16, horft til suðurs.

ÁR-720:028_17 varða samgöngubót

A 377424 N 373144

Varða 028_17, horft til VSV.

Varða 17 er tæpum 100 m VSV við vörðu 16. Varðan er 10 m utan við úttektarsvæðið árið 2022 en helgunarsvæði hennar (15 m) er innan þess og því var hún tekin með. Varðan er mjög stæðileg, 1,5 m á hæð og í henni miðri er plaströr. Varðan er 0,7 m í þvermál og hlaðin úr blöndu af smágrýti og stæðilegu grjóti. Grjótið nyrst á vörðunni er áberandi stærra en það sem er á suður helmingi hennar.

Hættumat: Hætta, vegna framkvæmda

ÁR-720:028_18 varða samgöngubót

A 377329 N 373098

Varða 028_18, horft til suðausturs.

Varða 18 er rúmum 105 m VSV við vörðu 17. Varðan er 15 m utan við úttektarsvæðið árið 2022 en helgunarsvæði hennar (15 m) er innan þess og því var hún tekin með. Varðan er 1,2 m á hæð og 0,6 m á kant. Hún er vandlega hlaðin umhverfis tréspýtu úr stæðilegu grjóti en inn á milli má sjá í flatt hraungrýti. Mosi er á stórum hluta grjótsins og grjótdreif er til austurs og vesturs sem hefur líklega hrunið úr vörðunni.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

ÁR-720:028_19 varða samgöngubót

A 377093 N 373041

Varða 19 er 250 m vestan við vörðu 18. Varðan er 0,4 m á hæð en er mikið hrunin til norðurs. Varðan er 0,4 x 0,6 m að stærð og er hlaðin úr blöndu af stæðilegu grjóti og smágrýti, allt að 14 steinar. Nokkuð grjót er umhverfis alla vörðuna, einkum austan við hana, og mögulega hefur hluti af því tilheyrt henni áður.

Hættumat: Stórhætta, vegna framkvæmda

Varða 028_19, horft til norðurs.

5 Fornleifar innan deiliskipulagssvæðis

Skráning forminja vegna fyrirhugaðrar uppbyggingar eldisstöðvar rétt vestan við Þorlákshöfn var unnin snemma vors 2022. Samtals reyndust 21 fornleif innan úttektarsvæðisins (tafla 1). Hér fyrir neðan verður fjallað stuttlega um fornleifarnar en í viðauka II er minjakort af svæðinu.

Samtala	Minjæiningar	Sérheiti	Tegund	Hlutverk
ÁR-548:117	1		Garðlag	Landamerki
ÁR-548:118	1		Varða	Óþekkt
ÁR-720:028	19	Selvogsgata	Heimild	Leið
	21			

Flestar fornleifar innan úttektarsvæðis tengdust gamalli þjóðleið (ÁR-720:028_01) sem liggur þar þvert í gegn. Leiðin er merkt inn á herforingjaráðskort frá 1909.³ Samkvæmt kortinu lá leiðin milli gömlu lögbýlanna Ness í Selvogi (ÁR-549) og Þorlákshafnar (ÁR-548) og var vörðuð. Hún er í dag m.a hluti af Vitaleiðinni svokölluðu. Engin ummerki um sjálfa leiðina fundust innan úttektarsvæðis. Mögulega hefur núverandi malarvegur sem liggur um svæðið raskað hluta hennar og líklegt að ummerkin um hana hafi einfaldlega máðst út með tíð og tíma vegna sandfoks á svæðinu. Samtals voru skráðar 18 vörður innan úttektarsvæðisins. Þær eru flestar nokkuð illa hlaðnar og smáar (yfirleitt á bilinu 0,2-0,5 m á hæð – sjá ÁR-720:028_02-15, 19) og er grjótið í þeim flestum mosa- og/eða skófum vaxið. Vörður (ÁR-720:028_16-18) eru staðsettar suðvestarlega innan úttektarsvæðis. Þær eru sæmilega varðveittar og eru þær best hlöðnu vörðunnar innan svæðisins. Ekki er útilokað að þær hafi verið endurhlaðnar í seinni tíð enda enn vinsælt að ganga þessa leið eins og fyrir segir. Þessar þrjár vörður eru 0,8 – 1,5 m háar. Þær (þ.e. ÁR-720:028_16-18) eru rétt utan úttektarsvæðis en helgunarsvæði fornleifa (15 m) nær innan svæðis og því voru þær teknar með í þessari úttekt.

Varða (ÁR-548:118) var einnig skráð en hún tengdist ekki gömlu þjóðleiðinni. Hún er um 130 m NNA við vörðu (ÁR-720:028_10). Varðan er 0,8 m í þvermál og 1,1 m á hæð. Varðan ber

³ H-kort 38 NV.

Þess merki að steinum hafi verið hrúgað saman fremur en hlaðið hafi verið snyrtilega í vörðu. Mögulega er þessi varða ung en hún fékk að njóta vafans og því tekin með.

Að lokum var grjóthlaðinn landamerkjagarður (ÁR-548:117) skráður við vesturmörk úttektarsvæðis. Garðurinn er um 450 m langur og liggur nálega norður-suður. Hleðslur í garðinum eru signar og eru þær hæstar til suðurs, 0,5 m á hæð. Hugsanlega hefur garðurinn náð lengra til norðurs, þ.e. norðan við Suðurstrandarveg 427, en það svæði var utan úttektarsvæðis 2022 og var því ekki kannað að sinni.

Hættumat

Allar fornleifar sem eru innan úttektarsvæðis voru metnar í stórhættu vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Vörður (ÁR-720:028_16-18) eru rétt utan við úttektarsvæðið og af þeim sökum aðeins skilgreindar í hættu af sömu sökum. Alls voru 18 fornleifar metnar í stórhættu og þrjár í hættu. Rétt er að geta þess að í hættumatinu er ekki fólgið mat á gildi fornleifa, heldur er því aðeins ætlað að vekja athygli á því að umræddir minjastaðir gætu verið í hættu vegna áætlana um uppbyggingu innan deiliskipulagsreitsins.

Mat á gildi minjastaða og tillögur um mótvægisáðgerðir

Minjastofnun Íslands mun úrskurða hvort fornleifar megi víkja í framkvæmdum og sömuleiðis um til hvort frekari mótvægisáðgerða séu nauðsynlegar. Um allar þær fornleifar sem skráðar voru innan svæðis má telja líklegt að þessi vettvangsskráning geti talist fullnægjandi mótvægisáðgerð. Hægt ætti að komast hjá raski á þeim þremur vörðum (ÁR-720:028_16-18), sem eru rétt utan úttektarsvæðis, með því að merkja þær vel á framkvæmdatíma.

Tafla 2. Gildi minjastaða og mögulegar mótvægisáðgerðir				
Samtala	Hlutverk	Mögulegar mótvægisáðgerðir	Röksæmd	Verndargildi
ÁR-548:117	Landamerki	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-548:118	Óþekkt	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Lítið
ÁR-720:028_01	Leið	Engar	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Lítið
ÁR-720:028_02	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_03	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_04	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt

ÁR-720:028_05	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_06	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_07	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_08	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_09	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_10	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_11	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_12	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_13	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_15	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_16	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_17	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_18	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt
ÁR-720:028_19	Samgöngubót	Merkja	Skráning fullnægjandi mótvægisáðgerð	Nokkurt

Áhrif framkvæmda á fornleifar

Hér er fjallað um áhrif framkvæmda á fornleifarnar sem byggist á leiðbeiningum Skipulagsstofnunar um einkenni og vægi umhverfisáhrifa. Innan svæðis eru hvorki friðlýstar fornminjar eða herminjar. Alls voru skráðar 21 minjar í þessari úttekt, aðallega vörður sem tengjast gamalli þjóðleið sem lá milli Nes í Selvogi og Þorlákshafnar. Minjarnar hafa lítið til nokkurt verndargildið en fornleifaskráning gæti talist fullnægjandi mótvægisáðgerð ásamt merkingu. Þurfi minjar innan svæðis að víkja mun Minjastofnun Íslands ákveða hvort það gerist með eða án aðkomu fornleifafræðings. Framkvæmdin kemur ekki til með að skerða fjölbreytni, heildir eða upplýsingagildi fornminja á svæðinu. Niðurstaðan er því að áhrif framkvæmda á uppbyggingu eldisstöðvar við Þorlákshöfn muni hafa bein en óveruleg áhrif á fornminjar.

Heimildaskrá

BL: Björn Lárusson. 1967. *The Old Icelandic Land Registers*. Lundur, Gleerup.

DI: *Diplomatarium Islandicum eða Íslenskt fornbréfasafn* I–XV. bindi. 1857–1972.

Kaupmannahöfn/Reykjavík, Hið íslenska bókmenntafélag.

Hermann Jakob Hjartarson og Vala Garðarsdóttir. 2021. *Fornleifaskráning í landi Þorlákshafnar 2021: Vettvangsskráning og söguágrip*. [Útgáfustaðar ekki getið], VG-Fornleifarannsóknir.

Hildur Gestsdóttir 1999. *Fornleifaskráning í Ölfushreppi I: Fornleifar í Þorlákshöfn*. FS081-99011. Reykjavík, Fornleifastofnun Íslands.

H-kort 38 NV: Herforingjaráðskort 38 NV Eyrarbakki – Þorlákshöfn. 1909. Kaupmannahöfn, Generalstabens topografiske Afdeling.

JÁM II: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns: Árnessýsla*. 1918-1921. II. bindi. Kaupmannahöfn, Hið íslenska fræðafélag

Lög um menningarminjar 80/2012.

Skipulagsstofnun. 2005. *Leiðbeiningar um flokkun umhverfispátta, viðmið, einkenni og vægi umhverfisáhrifa*. Reykjavík, Skipulagsstofnun.

Túnakort 1920: Túnakort Ölfushrepps. Reykjavík: Þjóðskjalasafn Íslands.

Örnefnakort Þorlákshafnar. Eiríkur Einarsson gekk frá. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Hnitaskrá ISN93

Auðkenni	Austur	Norður
ÁR-548:117	377042	373453
ÁR-548:118	378358	373800
ÁR-720:028_01	378850	373876
ÁR-720:028_02	378949	373868
ÁR-720:028_03	378930	373860
ÁR-720:028_04	378877	373849
ÁR-720:028_05	378706	373813
ÁR-720:028_06	378644	373800
ÁR-720:028_07	378596	373780
ÁR-720:028_08	378562	373763
ÁR-720:028_09	378529	373748
ÁR-720:028_10	378328	373673
ÁR-720:028_11	378247	373643
ÁR-720:028_12	377892	373437
ÁR-720:028_13	377735	373344
ÁR-720:028_14	377666	373297
ÁR-720:028_15	377633	373269
ÁR-720:028_16	377519	373178
ÁR-720:028_17	377424	373144
ÁR-720:028_18	377329	373098
ÁR-720:028_19	377093	373041

Minjakort

